

Grzegorz Ociecek*

Zwalczanie przestępczości korupcyjnej na Ukrainie – analiza organów ochrony oraz wybrane *case study* (część I)**

I. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Wyjątkowo trafne wydaje się stwierdzenie przewodniczącej *Transparency International* (TI) Delii Ferreria Rubio, że: „Korupcja ma większe szanse na rozkwit, gdy fundamenty demokratyczne są słabe i jak widzieliśmy w wielu krajach, gdzie niedemokratyczni i populistyczni politycy mogą wykorzystać ją na swoją korzyść”. Obecnie na terytorium Ukrainy trwa batalia o to, czy podobnie, jak miało to miejsce w okresie przemian społeczno-gospodarczych w Polsce w latach 1989/1990, kraj ten zdoła wyjść z głębokiego kryzysu zarówno polityczno-gospodarczego, jak i społecznego. Dodatkowym elementem utrudniającym prawidłowe funkcjonowanie ukraińskiego aparatu państwowego są działania zbrojne, które rozpoczęły się 6.04.2014 r. i są prowadzone do dziś na części terytorium Ukrainy, m.in. w Donbasie pomiędzy prorosyjskimi separatystami ze wschodu Ukrainy, którzy są wspierani przez Federację Rosyjską, a wojskami Ukrainy.

Już w latach 90. XX w. eksperci międzynarodowi zajmujący się kwestiami „Wschodu” mówili o tzw. dwóch Ukrainach, co w konsekwencji prowadzi do braku spójności i jedności państwa oraz podziałów na różnych płaszczyznach społeczno-kulturowych i politycznych¹. Według oficjalnych danych z początku 2000 r. 77,8% obywateli zamieszkujących terytorium Ukrainy określa się jako Ukraińcy, 17,3% jako Rosjanie, 0,6% jako Białorusini, pozostali zaś jako: Mołdawianie (0,5%), Tatarzy Krymscy (0,5%), Bułgarzy (0,5%) oraz Polacy (0,3%)². Na początku lat 90. została w sposób prawidłowy zdiagnozowana kilkuaspektowa kwestia zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej. Dotyczyła ona bezpieczeństwa nie tylko jedności terytorialnej, ale przede wszystkim gospodarczej i społecznej. Celne wydaje się

* Dr Grzegorz Ociecek jest adiunktem w Katedrze Postępowania Karnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska, ORCID 0000-0002-2785-4677, e-mail: g.ociecek@uksw.edu.pl

** Data zgłoszenia tekstu przez autora: 29.01.2020 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 9.03.2020 r.

¹ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, „Krytyka” 2001/10, s. 48.

² Państwowy Komitet Statystyki Ukrainy (dane statystyczne uzyskane z Ogólnoukraińskiego Spisu Ludności przeprowadzonego w dniach 5–14.12.2001 r.).

sposzczerzenie Biura Bezpieczeństwa Narodowego z 2010 r., że Rosja zrobi wszystko, aby nie dopuścić do uczestnictwa Ukrainy w strukturach NATO oraz Unii Europejskiej. Według L. Pietrzaka i M. Wołłejki, ekspertów BBN, „Rosja nigdy nie zrezygnowała z traktowania Ukrainy jako swojej strategicznej strefy wpływów. Zwycięstwo Pomarańczowej Rewolucji i zapoczątkowany w jej wyniku prozachodni kurs w polityce zagranicznej, spotkały się z całkowitą dezaprobatą Kremla. W ocenie Kremla integracja Ukrainy z UE i NATO stanowi geopolityczne zagrożenie dla wpływów Rosji. Skutkiem tego jest nasilająca się agresywna polityka wobec Ukrainy, w której jedność tego państwa jest jednym z głównych elementów presji Kremla”³.

Bezpośrednim pretekstem rozpoczęcia działań wojennych w 2014 r. stała się pozorna obrona obywateli rosyjskich oraz chęć zbudowania autonomii w obwodach Ługańskim i Donieckim. Wyżej wymienione działania były następstwem kolejnej rewolucji⁴, która została zainicjowana przez obywateli Ukrainy po tym, jak prezydent Wiktor Janukowycz 21.11.2013 r. odmówił podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Próby stłumienia protestów Ukraińców zakończyły się śmiercią 99 osób. W wyniku działań zbrojnych rannych zostało ok. 3 tys. Ukraińców⁵. Zdaniem ekspertów bezpośrednią przyczyną odmowy podpisania umowy stowarzyszeniowej były naciski Rosji oraz w konsekwencji zapaść ukraińskiego eksportu, spadek produkcji oraz wymiany z byłymi krajami Wspólnoty Niepodległych Państw⁶.

W wyniku rewolucji od władzy został odsunięty były prezydent W. Janukowycz, a z kolei w następstwie wcześniejszych wyborów prezydenckich z 25.05.2014 r. rządu objął były minister rozwoju gospodarczego i handlu Petro Poroszenko, który zwyciężył w I turze wyborów, otrzymując 54,7% głosów⁷.

Zapowiadane przez nowego prezydenta zmiany w kraju, a w szczególności walka z szeroko rozumianą przestępczością, w tym głównie z przestępczością o charakterze korupcyjnym nie przyniosła spodziewanego efektu, pomimo wspierania reform na Ukrainie ze strony państw członkowskich Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych.

W związku z destabilizacją na terytorium Ukrainy, od 2014 r. rozpoczęła się masowa migracja obywateli Ukrainy na zachód, w tym głównie do Polski.

Według oficjalnych danych Państwowego Komitetu Statystyki Ukrainy liczba ludności Ukrainy wynosi obecnie 42.928.900, natomiast stopa bezrobocia waha się na poziomie 10% przy 24,9% inflacji. Aktualnie terytorium tego kraju może zamieszkiwać ok. 35 mln mieszkańców⁸.

³ Kwestia jedności Ukrainy w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowego, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa, luty 2010 r., <https://www.bbn.gov.pl> (dostęp: 1.11.2019 r.); P. Zochowski, *Ukraina zaniepokojona rosnącą presją ze strony Rosji*, „Bezpieczeństwo. Biuletyn Specjalny OSW” 2009/16 (22).

⁴ Po raz pierwszy rewolucja zwana też tzw. pomarańczową rewolucją rozpoczęła się na terytorium Ukrainy 22.11.2004 r. z powodu sfałszowania wyborów prezydenckich. Rewolucja trwała do 23.01.2005r., kiedy to powtórzone drugą turę wyborów prezydenckich.

⁵ Ławrow „wystawił” Zachód. Nie usiadł do rozmów z Ukraińcami, tvn24pl 2014-03-04 (dostęp: 30.10.2019 r.).

⁶ P. Woźniczka, *O co tak naprawdę chodzi z tym Majdanem*, libertanin.org. 2013 (dostęp: 30.10.2019 r.); *EuroMajdan – nowa pomarańczowa rewolucja? Trwają protesty w Kijowie*, polskatimes.pl 23-11-2013 (dostęp: 30.10.2019 r.); W. Konończuk, *Ukraina rezygnuje z podpisania umowy stowarzyszeniowej w Wilnie: przyczyny i implikacje*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 30.10.2019 r.); P. Leszczyński, *Bezpieczeństwo narodowe Ukrainy w kontekście jej podstaw konstytucyjnych i położenia geopolitycznego – węzłowe zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2014/103, s. 49 i n.

⁷ *Ukraina ma nowego prezydenta*, tvp.info 2014-05-29 (dostęp: 30.10.2019 r.).

⁸ Państwowy Komitet...

Według danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w ciągu 3 lat, począwszy od 2014 r., Ukrainę opuściło 900 tys. osób, z czego ważne oświadczenia o zamiarze zatrudnienia posiadało wówczas 517 tys. osób⁹. Po upływie pierwszych trzech lat migracji obywatele Ukrainy zaczęła się obniżać, choć według nieoficjalnych danych szacuje się, że na terytorium Polski w celach zarobkowych, głównie w celu wykonywania tzw. pracy sezonowej i krótkoterminowej, może przebywać ok. 2,5 mln obywateli Ukrainy¹⁰. Z kolei według danych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych na koniec lipca 2018 r. w Polsce aż 403 tys. Ukraińców posiadało ubezpieczenia w ZUS¹¹. Tymczasem według oficjalnych danych w okresie od kwietnia 2014 r. do lutego 2018 r. 1,7 mln obywateli Ukrainy zwróciło się do władz rosyjskich z wnioskiem o nadanie statusu uchodźcy, w tym o przyznanie obywatelstwa¹². Działania takie świadczą o wyjątkowo silnej więzi łączącej Ukraińców z Federacją Rosyjską, a także o wspomnianej już wcześniej kwestii „dwóch Ukrain”.

Innymi słowy, najbardziej popularnymi oprócz Polski krajami migracji Ukraińców są: Rosja, Włochy, Czechy, Węgry oraz Portugalia¹³.

Biorąc pod uwagę wyjątkowo trudną sytuację i swoistą destabilizację społeczno-ekonomiczną na terenie Ukrainy, a co za tym idzie nieskuteczność zwalczania patologii, w tym przestępczości, obywatele Ukrainy w kwietniu 2019 r. w wyniku wyborów prezydenckich wybrali na prezydenta Wołodymyra Zełenskiego, który otrzymał rekordowe poparcie rządu 73,22%. W pierwszych dniach swojej kadencji nowy prezydent zapowiedział podjęcie radykalnych działań mających na celu zwalczanie przestępczości, w tym głównie przestępczości mającej podłoże korupcyjne. Zdaniem części ukraińskich obywateli państwo niewiele zrobiło, aby doprowadzić do ograniczenia korupcji. Wręcz przeciwnie, zdaniem opiniotwórczego magazynu „Ukraińska Prawda”, „ukraiński rząd imituje walkę z korupcją i oszukuje unijnych partnerów. Dodatkowo, według dziennikarzy: „Ostatnie działania władzy dowiodły jednak, że politykom znad Dniepru wcale nie zależy na faktycznej poprawie życia obywateli, ale na przypodobaniu się zachodowi przy jednoczesnym zaspokojeniu potrzeb lokalnych grup interesów. Mało komu ze starych elit podoba się walka z korupcją(...). Rząd podatny na wpływy lobby, przepycha nieefektywne rozwiązania i udaje, że dokonuje zmian”¹⁴.

Na uwagę zasługuje kwestia oceny stopnia korupcji. Do chwili obecnej nie zostało wypracowane narzędzie, za pomocą którego w sposób idealny można dokonać oceny stopnia korupcji w poszczególnych krajach. Co roku światowa organizacja pozarządowa

⁹ Dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej na dzień 31.12.2017 r.

¹⁰ *International Migration Outlook 2018*, OECD, <https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2018> (dostęp: 1.11.2019 r.); M. Lubicz-Miszewski, *Nowi imigranci z Ukrainy w Polsce 5 lat po „rewolucji godności” – wprowadzenie, Imigranci z Ukrainy w Polsce. Potrzeby i oczekiwania. Reakcje Społeczne. Wyzwania dla bezpieczeństwa*, red. M. Lubicz-Miszewski, Wrocław 2018, s. 7–17.

¹¹ L. Kostrzewski, A. Rozwadowska, *Obcokrajowcy ratują ZUS. Składki na ubezpieczenie społeczne płaci już 403 tys. Ukraińców*, „Gazeta Wyborcza” z 30.07.2018 r. (dostęp: 1.11.2019 r.).

¹² M. Jaroszewicz, *Migracje z Ukrainy do Polski. Stabilizacja trendu, Raport OSW*, Warszawa, październik 2018 r., s. 13–18.

¹³ Państwowy Komitet...

¹⁴ M. Tomaszewicz, *Poroszenko okłamuje Zachód? Ukraińscy dziennikarze: „Nie dawajcie unijnych pieniędzy i nie znoście wiz”*, „Newsweek” z 28.10.2019 r.; M. Tomaszewicz, *Ukraina: Czas, by złodzieje przestali kraść i zaczęli walczyć*, „Newsweek” z 17.04.2016 r., newsweek.pl/swiat/ukraina-jak-postepuja-reformy-na-ukrainie/hhvhph1 (dostęp: 1.11.2019 r.); W. Lebediuk, *Ukraina po rewolucji godności, próba wdrożenia reform*, red. T. Stępniewski, A. Szabaciuk, „Wschodni rocznik humanistyczny” 2017/4, t. XIV, s. 57–83.

Transparency International publikuje wyniki związane z percepcją korupcji. Indeks zawiera uporządkowane chronologicznie kraje według stopnia korupcji wśród urzędników publicznych, polityków, według ankiet, które są przeprowadzane przez niezależne instytucje, w tym m.in.: Instytut Gallupa, Bank Światowy czy też Pricewaterhouse.

Indeks percepcji korupcji zawiera trzy liczby, które są przyporządkowane dla każdego kraju. Pierwsza z nich odpowiada ogólnemu rankingowi wiarygodności (maksymalny wynik to 10, minimalny zaś to 0), kolejna kolumna wskazuje na liczbę ankiet. Minimalna liczba ankiet to 2 maksymalna, zaś minimalna 7. (Im większa liczba ankiet, tym ocena jest bardziej wiarygodna). Trzecia kolumna wskazuje z kolei na wariancję wyników. Wysoka liczba wariancji (zmienności) oznacza wysoki stopień sprzecznych opinii.

Do 2012 r. CPI (*Corruption Perceptions Index*) klasyfikowało państwa ze względu na skalę postrzeganej korupcji, mierzonej w dziesięciopunktowej skali. Im wskaźnik był bliższy 10, tym większa przejrzystość i znikoma korupcja, zaś im był on bliższy zeru, tym mniejsza przejrzystość i wszechogarniająca korupcja. W 2012 r. *Transparency International* zmieniło metodologię badań. Inaczej niż to miało miejsce w latach ubiegłych, zastosowano wówczas skalę od 0 do 100 (zamiast 0–10), w której 0 oznacza kraj najbardziej skorumpowany, zaś 100 – najmniej skorumpowany. Zmiana ta miała umożliwić dokładne obserwowanie trendów i porównywanie wyników względem lat ubiegłych. Polska początkowo nie znalazła się wśród 41 krajów podczas pierwszego opublikowanego przez TI corocznego rankingu w 1995 r.¹⁵ Należy zauważyć, że 2/3 państw poddanych badaniu nie osiągnęło nawet 50 pkt. Obecnie średnia światowa tzw. mierzonej korupcji wynosi 43 pkt. Trzy pierwsze miejsca – w rankingu percepcji korupcji – zajmują: Dania, Nowa Zelandia oraz Finlandia. Polska według wyników z 29.01.2019 r. zajmuje z 60 punktami 36 miejsce¹⁶. Jeżeli chodzi o Ukrainę, to obecnie zajmuje ona 120 miejsce z 32 punktami, bezpośrednio wyprzedzając kraje z Afryki, tj. Dżibuti oraz Gabon (oba kraje uzyskały po 31 punktów). Najgorzej w rankingu wypadła Somalia uzyskując 10 pkt¹⁷. W wyniku przeprowadzonej analizy percepcji korupcji oraz sytuacji na Ukrainie, *Transparency International* wydało szereg rekomendacji, mających na celu usprawnienie walki z korupcją. Do najważniejszych zaliczono:

- 1) konieczność wzrostu roli czynnika społecznego przy wyborze sędziów;
- 2) rozwój instrumentów prawnych, które mają być dostępne dla urzędników antykorupcyjnych, w tym Narodowe Antykorupcyjne Biuro Ukrainy (NABU);
- 3) dalszy wzrost roli tzw. sądu antykorupcyjnego.

Dodatkowo, organizacja TI dostrzegła, że „pogłębiła się tendencja do wzajemnej konfrontacji pomiędzy organami ścigania, których kompetencje się krzyżują (NABU, Służby

¹⁵ Na pierwszym miejscu rankingu jako kraj najmniej podatny na korupcję znalazła się Nowa Zelandia z wynikiem 9,55 (wariancja 0,07), zaś na ostatnim Wenezuela z wynikiem 2,66 (wariancja 3,18), <https://www.transparency.org/research/cpi/cpi-early/0> (dostęp: 23.01.2018 r.); G. Ociecek, *Mały świadek koronny. Geniza instytucji. Analiza wyników badań [w:] Współczesne problemy polskiego procesu karnego – materiały pokonferencyjne*, M. Wielec, G. Ociecek, B. Oręziak, J. Repeć, Warszawa 2020 (w przygotowaniu).

¹⁶ Komunikat nr 1/2019 Transparency International – korupcja 2018, http://komunikat-1-2019-transparency-international_-korupcja-2018 (dostęp: 1.11.2019 r.).

¹⁷ <https://www.transparency.org/cpi2018> (dostęp: 1.11.2019 r.).

Bezpieczeństwa Ukrainy – SBU)”. Zauważono także, że funkcjonariusze niektórych służb śledczych wywierają nielegalne naciski na przedsiębiorców oraz dziennikarzy¹⁸.

Należy zaznaczyć, że wskaźnik związany ze stopniem korupcji nie odzwierciedla faktycznego, rzeczywistego stopnia korupcji w danym kraju, lecz stanowi wyłącznie subiektywne postrzeganie tego zjawiska. Niemniej jednak do chwili obecnej indeks percepcji korupcji jest jedynym narzędziem, które może odzwierciedlać stopień korupcji w poszczególnych państwach na świecie¹⁹.

W wyniku przeprowadzonych badań na terenie Ukrainy ustalono, w oparciu o wywiady, główne przyczyny korupcji w tym kraju. (Obywatele mogli podać kilka powodów korupcji). I tak ich zdaniem:

- 80,1% uważa, że brak jest adekwatnej kary za korupcję;
- 58,1% twierdzi, że przyczyna tkwi w nieuczciwości polityków i urzędników;
- 39,6% jest zdania, że obywatele przyzwyczaili się do używania korupcji jako narzędzia rozwiązującego każdą sprawę;
- 31,7% obywateli uważa, że brak jest jasnych procedur i zasad działania dla instytucji państwowych;
- 23,9% uważa, że istnieje niski poziom świadomości społecznej co do istniejących procedur i zasad działania instytucji państwowych²⁰.

Należy zaznaczyć, że znaczna część Ukraińców wyjątkowo sceptycznie podchodzi do planowanych reform, a wręcz nie wierzy, iż mogą ona zmienić istniejącą sytuację w kraju. Według przeprowadzonych badań tylko 5% społeczeństwa wierzy w sukces reform, natomiast 22% wierzy w ich powodzenie, ale ma wątpliwości. Z kolei 41% obywateli uważa, że postęp reform jest zbyt słaby, a 35% – że zrobiono za mało. Za słabe efekty społeczeństwo obwinia głównie oligarchów oraz urzędników państwowych²¹.

Opisana sytuacja społeczno-ekonomiczna na Ukrainie przypomina czasy, kiedy to nasz kraj wychodził z kryzysu, a polskim przedstawicielom „elit” nie zależało na poprawie sytuacji obywateli, lecz wyłącznie na swoich partykularnych interesach. Niejednokrotnie dochodziło wówczas do tzw. zbliżenia elit z przedstawicielami aparatu państwa, w tym głównie służb specjalnych, dzięki którym uzyskiwali oni lukratywne kontrakty służące do rozwoju ich przedsiębiorstw. Z całą pewnością kontrakty te miały przymiot niezgodności z prawem, a niejednokrotnie były uzyskiwane w wyniku zмовы przetargowej.

Niektórzy z przedstawicieli doktryny, w tym m.in. E.W. Pływaczewski, zajmujący się m.in. problematyką przestępczości zorganizowanej, w tym też korupcyjnej, wyróżnił siedem głównych czynników, w oparciu na których może się w sposób dynamiczny rozwijać przestępczość na terenie kraju, w którym zachodzą dynamiczne zmiany społeczno-gospodarcze i polityczne.

Do czynników tych zaliczył:

- 1) Czynniki historyczne związane z rozwojem przestępczości w ciągu ubiegłych lat, a polegające na profesjonalizacji przestępczości.

¹⁸ Ukraina znajduje się na 120 miejscu w światowym rankingu korupcji, 29 stycznia 2019 r., <https://www.salon24.pl/u/instytutwolnosci/930098,ukraina> (dostęp: 1.11.2019 r.).

¹⁹ G. Ociczek, *Mały świadek...*

²⁰ Raport z działalności NABU za 2019 r. (dane własne NABU).

²¹ W. Lebediuk, *Ukraina...*, s. 72–73.

- 2) Czynniki społeczne, wśród których na pierwszy plan wysuwa się upadek wartości i autorytetów, mający bezpośredni związek z tzw. dezorganizacją społeczną. Dodatkowo, wśród tego rodzaju czynników zauważalne jest przyzwolenie społeczeństwa na popełnianie niektórych przestępstw, w tym głównie o charakterze korupcyjnym, przemytniczym i podatkowym. Dodatkowo, do tego rodzaju czynników należy odrzucenie wartości duchowych, gdzie na pierwszy plan wysuwają się wyłącznie czynniki o charakterze materialnym, w tym m.in. zapotrzebowanie ze strony obywateli na nielegalne towary i usługi²².
- 3) Czynniki ekonomiczne polegające na przekształceniu się struktur własnościowych, zwiększeniu bezrobocia oraz rozwarstwieniu społecznym. Głównym celem obywateli staje się uzyskanie maksymalnych korzyści (zysków) w jak najkrótszym czasie. Ważnymi elementami związanymi z występowaniem czynników ekonomicznych są: zmiany w strukturze własnościowej wyrażające się m.in. upadkiem części przedsiębiorstw, wyjątkowo trudna sytuacja ekonomiczna państwa, której skutkiem jest m.in. znaczne rozwarstwienie społeczne, utrata przez część obywateli dotychczasowych źródeł utrzymania.
- 4) Czynniki prawne wynikające w głównej mierze ze „słabości” prawa, które nie jest dostosowane do panującej sytuacji społeczno-gospodarczej, nie pozwalając tym samym na wyposażenie organów ścigania w dostateczne narzędzia umożliwiające ściganie przestępczości. Szczególna słabość wyraża się w regulacjach dotyczących prawa karnego, gospodarczego czy też celnego, które to obszary prawa nie przystają do panujących warunków. Wśród czynników prawnych należy też wymienić brak efektywnego wykorzystywania służb, w tym służb specjalnych, wśród części z nich znajdują się bowiem osoby skorumpowane, działające na rzecz oligarchów.
- 5) Czynniki organizacyjne polegające na przeobrażeniu strukturalnych organów państwowych oraz ich ograniczonych zasobów kadrowo-technicznych. Ponadto, związane z tymi elementami braki odpowiednich struktur organów ścigania, wszechobecna korupcja oraz brak wspólnej koordynacji i współpracy między tymi organami. Dodatkowo, należy zwrócić uwagę na brak odpowiedniej kontroli ze strony aparatu państwa nad służbami, których funkcjonariusze mogą podejmować współpracę z organizacjami przestępczymi.
- 6) Czynniki międzynarodowe związane z otwarciem granic, zniesieniem ograniczeń w ruchu granicznym, rozwojem migracji ludności czy też rozpadem ZSRR. Wyżej wymienione czynniki przyczyniają się do znacznego wzrostu przestępczości, w tym głównie mającej charakter międzynarodowy i transgraniczny. Dodatkowym elementem uniemożliwiającym zwalczanie przestępczości jest brak współpracy międzynarodowej, a co za tym idzie – szybkiej wymiany informacji pomiędzy służbami poszczególnych krajów.
- 7) Inne czynniki takie jak: polityczne, związane z rozwojem nowoczesnych technologii i technik. Wśród tych czynników szczególną uwagę należy

²² B. Holyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 379.

zwrócić na powstawanie różnych tzw. kanałów wymiany informacji, co uniemożliwia w znacznym stopniu kontrolę nad nielegalną działalnością różnych grup przestępczych. Dodatkowo, należy zwrócić uwagę na korupcję polityczną, przejawiającą się choćby w tym, że tylko niektórzy przedsiębiorcy posiadają dostęp do lukratywnych kontraktów oraz umów dzięki podejmowanym przez siebie nielegalnym działaniom²³.

II. ORGANY POWOŁANE DO BADANIA I PROWADZENIA SPRAW ZWIĄZANYCH Z KORUPCJĄ NA TERENIE UKRAINY

1. Narodowe Antykorupcyjne Biuro Ukrainy

W dniu 14.10.2014 r. Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła ustawę o Narodowym Antykorupcyjnym Biurze Ukrainy (NABU). Ustawa o NABU weszła w życie 25.02.2015 r.²⁴ Utworzenie NABU było zarówno odpowiedzią na rozprzestrzeniającą się na terytorium Ukrainy korupcję, jak i jednym z wymogów Komisji Europejskiej oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego w ramach realizacji planu działania na rzecz liberalizacji reżimu wizowego oraz późniejszego ewentualnego członkostwa Ukrainy w UE. Od samego początku działalność NABU była wspierana zarówno przez państwa członkowskie Unii Europejskiej, w tym Polskę, jak i Stany Zjednoczone. Ze strony naszego kraju w 2015 r. zostało pomiędzy Centralnym Biurem Antykorupcyjnym (CBA) a Narodowym Antykorupcyjnym Biurem Ukrainy podpisane dwustronne porozumienie o współpracy, na podstawie którego funkcjonariusze CBA przeprowadzają liczne kursy specjalistyczne i szkolenia z funkcjonariuszami NABU w zakresie zapobiegania i zwalczania korupcji. Dodatkowo, w maju 2016 r. CBA i NABU zawarły bilateralne porozumienie, które dotyczy wymiany informacji analitycznych oraz organizację wspólnych działań śledczych. Poniższy wykres 1 przedstawia liczbę zagranicznych szkoleń przeprowadzonych z udziałem funkcjonariuszy NABU w okresie od 1.01.2017 r. do 31.12.2017 r.

Pierwszym dyrektorem NABU został Artem Sytnyk, który wcześniej pełnił funkcję szefa wydziału śledczego prokuratury okręgowej w Kirovohradzie. Został on wybrany spośród 186 kandydatów obiegających się o tę funkcję. Na podstawie art. 6 ustawy o NABU: „Działalnością NABU kieruje Dyrektor, który powoływany i odwoływany jest przez Prezydenta Ukrainy w trybie określonym w niniejszej ustawie. Rada Najwyższa Ukrainy, na wniosek co najmniej 1/3 konstytucyjnego składu”²⁵.

Kompetencje dyrektora NABU zostały określone w art. 8 powyższej ustawy, zgodnie z którym: 1) Ponośi on odpowiedzialność za działalność NABU, w szczególności za legalności przy realizowanych przez NABU czynnościach operacyjno-rozpoznawczych, prowadzonych postępowaniach przygotowawczych, a także

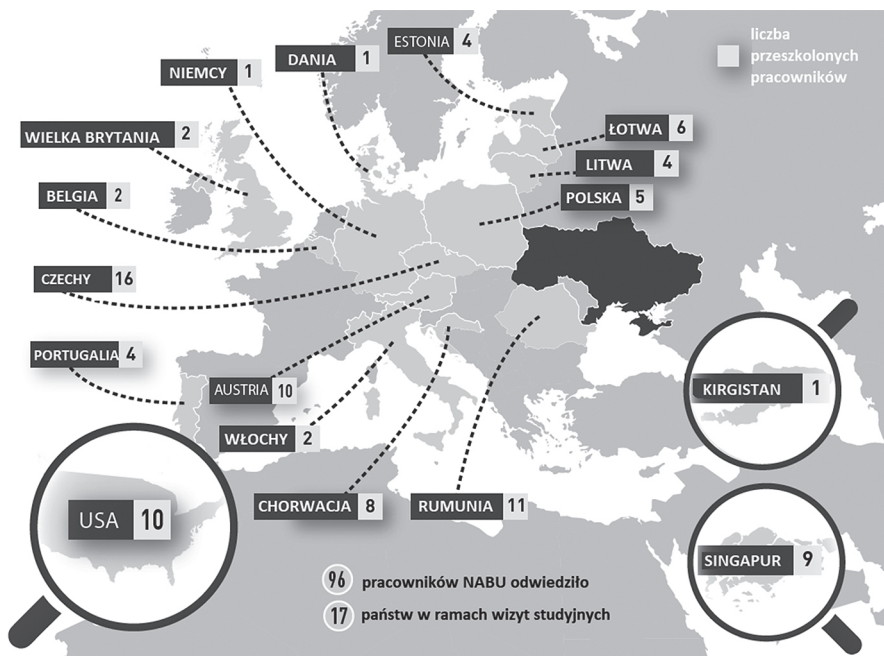
²³ E.W. Pływaczewski [red.] *Przestępczość Zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 153 i n.; K. Laskowska, *Etiologia przestępczości zorganizowanej w Polsce* [w:] *Przestępczość zorganizowana*, red. E.W. Pływaczewski, Warszawa 2011, s. 152–169; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 1009 i n.; J. Foks, *Pershing, Dziad – ABC przestępczości zorganizowanej w Polsce*, Warszawa 2000, s. 9.

²⁴ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (dostęp: 2.11.2019 r.); T. Szyszlak, *Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty*, www.wns.uni.wroc.pl/publikacje (dostęp: 11.11.2019 r.).

²⁵ Zob. przypis 24.

Wykres 1

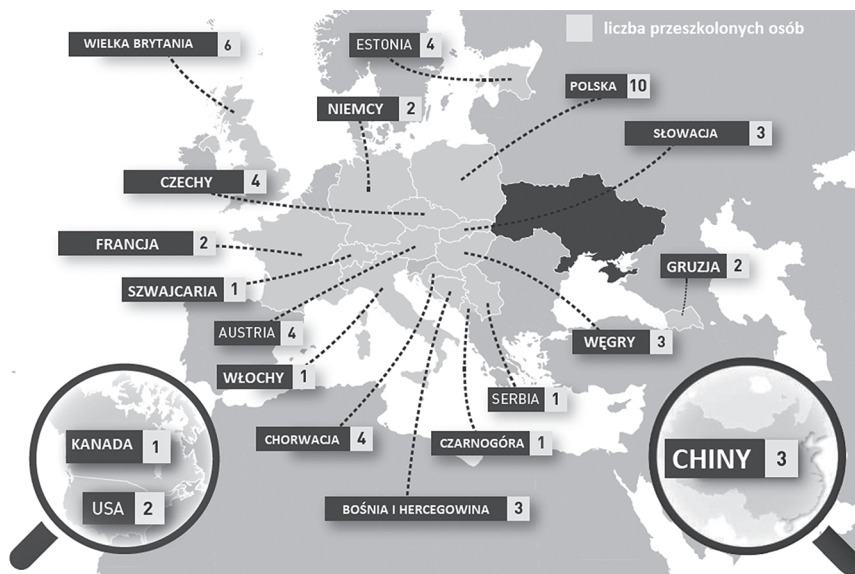
Liczba szkoleń zagranicznych przeprowadzonych z udziałem funkcjonariuszy NABU w 2017 r.

Źródło: dane własne NABU.

Wykres 2

Liczba przeszkolonych funkcjonariuszy przy udziale służb zagranicznych, w tym m.in. CBA w 2017 r.

Źródło: dane własne NABU.

za przestrzeganie praw i wolności osób, 2) organizuje pracę NABU, określa obowiązki pierwszego zastępcy i zastępców Dyrektora NABU, 3) koordynuje i kontroluje działalność Zarządu Centralnego i zarządów terenowych NABU, 4) zatwierdza strukturę i etaty Zarządu Centralnego i zarządów terenowych NABU, 5) wydaje, w ramach swoich kompetencji, rozkazy, zarządzenia i polecenia, które są obowiązujące do wykonania przez pracowników NABU, 6) wyznacza i odwołuje ze stanowisk pracowników NABU, 7) zatwierdza strategiczne, bieżące i operacyjne plany pracy NABU, 8) określa tryb rejestracji, przetwarzania, gromadzenia i brakowania, zgodnie z obowiązującymi przepisami, otrzymywanych przez NABU informacji; zapewnia zapobieganie bezprawnemu dostępowi do informacji z ograniczonym dostępem, a także zapewnia przestrzeganie prawa o dostępie do informacji publicznej, której dysponentem jest NABU, 9) określa tryb motywowania osób, które udzielają pomocy przy udaremnianiu, wykrywaniu, uniemożliwianiu i ściganiu przestępstw, znajdujących się we właściwości rzeczowej NABU, 10) podejmuje decyzje w sprawie należności dyscyplinarnych nakładanych przez Komisję Dyscyplinarną NABU na pracowników NABU, 11) w trybie określonym w obowiązujących przepisach, nadaje rangi urzędnicze pracownikom NABU oraz stopnie osobom zajmującym stanowiska oficerskie w NABU; wnosi do Prezydenta Ukrainy o nadanie rang urzędniczych i stopni osobom zajmującym wyższe stanowiska oficerskie w NABU, 12) w trybie określonym w obowiązujących przepisach, wnosi propozycje zmian w prawie w zakresie właściwości rzeczowej NABU, 13) reprezentuje NABU w relacjach z innymi organami państwowymi, organami samorządu terytorialnego, organizacjami społecznymi, a także organami innych państwa, organizacjami międzynarodowymi, 14) ma prawo być obecnym na posiedzeniach Rady Najwyższej, jej komisji, tymczasowych komisji specjalnych, tymczasowych komisji śledczych, a także brać udział z prawem głosu doradczego w posiedzeniach Gabinetu Ministrów Ukrainy, 15) zapewnia otwartość i transparentność działalności NABU zgodnie z niniejszą ustawą; realizuje obowiązek sprawozdawczy w trybie wyznaczonym w niniejszej ustawie, 16) wydaje zgodę na wykorzystanie zasobów funduszu specjalnych działań operacyjno-rozpoznawczych i śledczych, 17) wykonuje inne kompetencje zgodnie z niniejszą i innymi ustawami²⁶.

Na podstawie powyższego widać, że zakres uprawnień osoby kierującej służbą antykorupcyjną jest stosunkowo szeroki oraz zbliżony do tożsamej polskiej służby CBA.

Ustawa o NABU określa podstawy prawne organizacji i funkcjonowania Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy. Zgodnie z art. 1 ust. 1 pkt 2 ustawy głównym zadaniem Biura jest zwalczanie przestępstw korupcyjnych popełnianych przez wysokich urzędników pełniących funkcje państwowe lub samorządowe, które stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Detektywi Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy prowadzą postępowania przygotowawcze w sprawie przestępstw, o których mowa w art. 191, 206–2, 209, 210, 211, 354, 364, 366–1, 368, 368–2 369, 369–2, 410 Kodeksu karnego Ukrainy (dalej k.k. Ukrainy)²⁷,

²⁶ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (dostęp: 2.11.2019 r.).

²⁷ Art. 191 k.k. Ukrainy: „Sprzeniewierzenie, niewłaściwe zastosowanie lub przywłaszczenie mienia w wyniku nadużycia urzędu”, art. 206–2 k.k.: „Bezprawne przywłaszczenie mienia przedsiębiorstwa, instytucji lub organizacji”, art. 209 k.k.: „Legalizacja (pranie) dochodów z działalności przestępczej”, art. 210 k.k.: „Nieuprawnione wykorzystanie środków budżetowych, ponoszenie wydatków budżetowych, lub udzielanie pożyczek z budżetu bez ustalonych przydziałów budżetowych lub w ich nadmiarze”, art. 211 k.k.: „Wydawanie

uwzględniając warunki określone w art. 216 ust. 5 Kodeksu postępowania karnego Ukrainy (dalej k.p.k. Ukrainy), przy wystąpieniu następujących założeń:

- 1) Przestępstwo zostało popełnione przez następujące osoby będące funkcjonariuszami publicznymi:
 - prezydenta Ukrainy, którego kadencja wygaśa; Ludowego Zastępcę Ukrainy; premiera Ukrainy; członka Gabinetu Ministrów Ukrainy, pierwszego wiceministra i wiceministra; szefa Narodowego Banku Ukrainy, jego pierwszego i drugiego zastępcę; członka Zarządu Narodowego Banku Ukrainy; Sekretarza Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony, jego pierwszego oraz drugiego zastępcę;
 - urzędnika służby cywilnej, którego stanowisko należy do lub ma taki sam status jak kategorie służby państwowej;
 - członka Rady Najwyższej Krymskiej Republiki Autonomicznej; członka Rady Regionalnej, Rady Miejskiej Kijowa i Sewastopola; urzędników samorządowych, których stanowiska należą do kategorii służby państwowej;
 - sędziego Trybunału Konstytucyjnego Ukrainy; sędziego każdego sądu; sędziego sądu powszechnego; asesora ludowego lub jurora (gdy pełnią służbę); przewodniczącego członków, inspektorów dyscyplinarnych Komisji Wysokiego Szczebla Sędziów Ukrainy; szefa, zastępcę sekretarza Wysokiej Rady Sprawiedliwości; pozostałych członków Wysokiej Rady Sprawiedliwości;
 - prokuratorów prokuratur, o których mowa w punktach 1–4, 5–11, część 1, art. 15 ustawy o prokuraturze;
 - starszych funkcjonariuszy państwowej służby karnej; agencji i urzędów obrony cywilnej; komendy głównej Policji Narodowej; funkcjonariuszy służb celnych, którym przyznano 3. stopień, radców prawnych służb podatkowych i celnych lub wyższych urzędników państwowej administracji podatkowej, którym przyznano 3. stopień radcy prawnego służb podatkowych i celnych;
 - oficerów wojskowych Wysokiego Dowództwa Sił Zbrojnych Ukrainy, Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Państwowej Służby Granicznej Ukrainy, Państwowej Służby Transportu Specjalnego, Gwardii Narodowej Ukrainy i innych jednostek wojskowych utworzonych zgodnie z prawem Ukrainy;
 - szefa ważnego podmiotu gospodarczego z udziałem Skarbu Państwa lub własnością gminną przekraczającą 50%.
- 2) Szkada wyrządzona przestępstwem jest co najmniej 5 razy większa niż minimalne wynagrodzenie ustalone przez prawo w momencie popełnienia przestępstwa²⁸.

aktów prawnych o charakterze normatywnym, które zmniejszają przychody budżetowe lub zwiększają wydatki budżetowe wbrew prawu”, art. 354 k.k.: „Przekupstwo pracownika spółki, instytucji lub organizacji” (w odniesieniu do pracowników podmiotów prawnych), art. 364 k.k.: „Nadużycie władzy lub urzędu”, art. 368 k.k.: „Przyjmowanie ofert, obietnic lub bezprawnych świadczeń przez urzędnika”, art. 368–2 k.k.: „Bezprawne wzbogacenie”, art. 369 k.k.: „Ofertowanie, obietnica lub udzielanie bezprawnych korzyści urzędnikowi”, art. 369 k.k.: „Nadużycie wpływów”, art. 410 k.k.: „Kradzież, przywłaszczenie, wymuszenie broni, amunicji, materiałów wybuchowych lub innych substancji bojowych, pojazdów, sprzętu wojskowego i specjalistycznego lub innego mienia wojskowego przez wojskowych, zawłaszczenie powyższego w drodze oszustwa lub nadużycia urzędu”, w obecności co najmniej jednego z poniższych warunków:

²⁸ Na dzień 1.03.2016 r. kwota ta wynosiła 689 tys. UAH (hrywien), tj. ok. 100 tys. PLN.

- 3) przestępstwo określone w art. 369 i części 1 art. 369–2 k.k. Ukrainy zostało popełnione przeciwko funkcjonariuszowi, o którym mowa w art. 18 k.k. Ukrainy lub klauzuli 1, części 5, art. 216 k.p.k. Ukrainy.

Zgodnie z art. 4 ustawy o NABU niezależność Biura jest zagwarantowana przez poszczególne elementy, tj.:

- specjalną procedurę wyboru dyrektora Biura w drodze konkursu oraz wyczerpującą listę przyczyn wygaśnięcia uprawnień dyrektora Biura Narodowego, zgodnie z przepisami prawa;
- zasady selekcji konkursowej pozostałych pracowników Biura, ich szczególnej ochronę prawną i socjalną oraz odpowiednie warunki wynagradzania pracowników;
- ustawowo ustanowioną procedurę finansowania oraz wsparcia rzeczowo-technicznego Biura;
- określone przepisami prawa środki zapewniające bezpieczeństwo osobiste pracowników Biura, ich najbliższej rodziny i mienia oraz inne środki określone w ustawie.

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku funkcjonariuszy zarówno polskich służb specjalnych, jak i policji, pracownicy Biura nie mają prawa do bycia członkami lub uczestniczenia w tworzeniu lub działalności partii politycznych, organizowania lub uczestniczenia w strajkach, bycia „powiernikami” osób trzecich w sprawach Biura, wykorzystywania Biura, jego pracowników i mienia w interesie partii lub grup albo w interesie osobistym.

Dodatkowo, zgodnie z art. 21 ustawy o NABU, pracownicy Biura wykonując swoje obowiązki są przedstawicielami rządu, działają w imieniu państwa i pozostają pod jego ochroną. Nikt nie ma prawa ingerować w ich zgodne z prawem działania, z wyjątkiem upoważnionych urzędników organów państwowych, w przypadkach przewidzianych przez prawo. W interesie zapewnienia bezpieczeństwa osobistego pracowników Biura i członków ich rodzin informacje o ich miejscu zamieszkania nie mogą być ujawniane za pośrednictwem środków masowego przekazu. Informacje o służbie wykonywanej przez pracowników Biura są przekazywane za zgodą dyrektora Biura lub jego zastępców. Jeżeli pracownik zostanie zatrzymany lub zostanie zastosowany wobec niego środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztu, powinien być przetrzymywany oddzielnie od innych osadzonych. Osoby, które dobrowolnie, w tym na podstawie umowy, wspomagają Biuro w wykonywaniu jego uprawnień, znajdują się pod ochroną państwa. Bezprawne ujawnienie informacji o takich osobach oraz innych przestępstwach dotyczących takich osób i ich rodzin, popełnionych w odniesieniu do ich związku z Biurem, skutkuje odpowiedzialnością przewidzianą przepisami prawa. Pracownik, który zgodnie z ustawą zgłosił czyny zabronione lub bezczynność innego pracownika Biura, nie może być zwolniony, zmuszony do rezygnacji, pociągnięty do odpowiedzialności lub w inny sposób prześladowany za takie zgłoszenie, z wyjątkiem pociągnięcia go do odpowiedzialności za świadomie fałszywe oskarżenie o popełnienie przestępstwa. Urzędnicy Biura nie mogą także ujawniać informacji o innych pracownikach, którzy zgłosili przestępstwo²⁹.

²⁹ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (dostęp: 2.11.2019 r.).

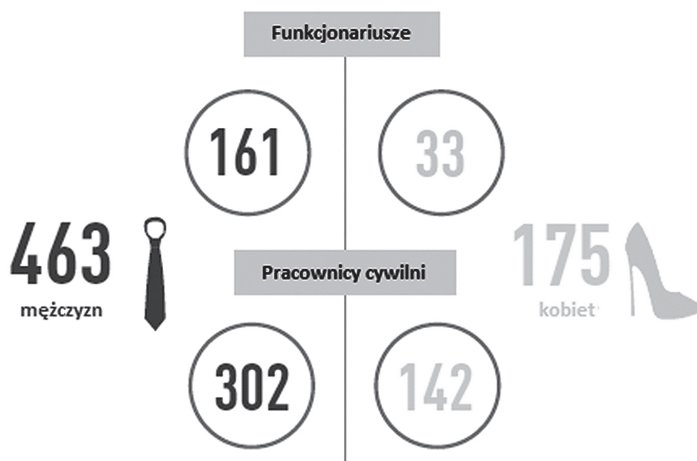
Jeżeli chodzi o finansowanie NABU, to zgodnie z prawem źródłem finansowania Biura jest budżet państwa Ukrainy. Finansowanie NABU z innych źródeł jest zabronione, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w umowach międzynarodowych Ukrainy lub międzynarodowych projektach pomocy technicznej.

Z kolei, jeżeli chodzi o funkcjonariuszy NABU zwanych detektywami, to są oni pracownikami Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy, którzy wykonują czynności operacyjne oraz prowadzą postępowania przygotowawcze w postępowaniach podlegających jurysdykcji Biura. Detektywi są urzędnikami państwowymi korzystającymi z ww. przywilejów i obowiązków³⁰.

Na początku 2018 r. średni wiek pracowników NABU wahał się w granicach 25–35 lat (najmłodszy miał 23 lata, zaś najstarszy – 63 lata), 49 osób było weteranami, natomiast 33 osoby posiadały stopień naukowy (w tym m.in. było: 20 doktorów prawa, 4 doktorów ekonomii, 2 doktorów nauk ścisłych, 1 doktor politologii, 1 doktor nauk medycznych, 1 doktor wychowania fizycznego i sportu), wszyscy pracownicy NABU mają wyższe wykształcenie³¹.

Wykres 3

Liczba funkcjonariuszy i pracowników cywilnych NABU na początku 2019 r.

Źródło: dane własne NABU.

Narodowe Antykorupcyjne Biuro Ukrainy działa poprzez swoje biura terenowe, w tym m.in.: we Lwowie, Odessie i Charkowie. Pracownicy biur terenowych komunikują się z mieszkańcami i ściśle współpracują z jednostkami detektywów w centrali w Kijowie. Struktura kadrowa biur regionalnych nie obejmuje stanowisk detektywów. Detektywi są każdorazowo wysyłani do regionalnych biur z biura centralnego. Każde biuro regionalne ma doraźnie zatrudniać 12 pracowników.

Jeżeli chodzi o czas prowadzonych postępowań przygotowawczych przez NABU, to każdorazowo zależy to od stopnia skomplikowania i wielowątkowości każdego przestępstwa związanego z korupcją. Zgodnie z art. 28 k.p.k. Ukrainy

³⁰ Obowiązki i prawa pracowników Biura Narodowego są określone w art. 16 i 17 ustawy o NABU.

³¹ Raport z działalności NABU na koniec 2017 r.

w postępowaniu karnym wszystkie działania prawne lub decyzje proceduralne muszą być wykonywane lub podejmowane w rozsądnym terminie. Rozsądny czas to czas obiektywnie konieczny do wykonania czynności prawnych lub podjęcia decyzji proceduralnych.

W celu zapewnienia przejrzystości, a co za tym idzie kontroli nad działaniem funkcjonariuszy NABU, zostały utworzone jednostki kontroli wewnętrznej, które monitorują sposób życia pracowników Biura Narodowego w celu ustalenia zgodności poziomu życia pracownika z majątkiem i dochodami zarówno jego, jak i członków jego rodziny. Dochody i wydatki powinny być zgodne z przedłożonym przez pracownika oświadczeniem majątkowym. Podstawą pociągnięcia pracownika do odpowiedzialności dyscyplinarnej jest stwierdzona niezgodność poziomu życia pracownika z jego dochodami i majątkiem jego i członków jego rodziny (art. 29 ustawy o NABU).

Zgodnie z art. 31 tej ustawy w celu zapewnienia przejrzystości i kontroli cywilnej nad działalnością Biura Narodowego, tworzy się Zarząd Kontroli Cywilnej składający się z 15 osób, utworzony na zasadach otwartej i przejrzystej konkurencji³².

W celu umożliwienia zgłaszania obywatelom Ukrainy przypadków podejrzenia popełnienia przestępstw korupcyjnych, NABU stworzyło specjalną procedurę, zgodnie z którą należy postępować w poniżej opisany sposób: „Upewnij się, że posiadane informacje zawierają fakty, które mogą być zweryfikowane przez detektywów NABU i dotyczą osób podlegających jurysdykcji Biura. Jeśli posiadasz takie informacje, możesz:

- zadzwonić na bezpłatną infolinię NABU 0–800–503–200, która jest dostępna w dni powszednie od godziny 9:00 do 18:00;
- wysłać informacje zawierające podejrzenie o przestępstwie związanym z korupcją pod następujący adres: 03035 Kijów, ulica Surikova 3;
- przyjść osobiście do siedziby Biura przy ulicy Surikovej 3 w Kijowie;
- wypełnić formularz elektroniczny na oficjalnej stronie internetowej NABU.”³³.

III. CASE STUDY – JAKO PRZYKŁADY NAJPOWAŻNIEJSZYCH POSTĘPOWAŃ PRZYGOTOWAWCZYCH PROWADZONYCH PRZEZ NABU

Jedną ze spraw korupcyjnych była defraudacja środków publicznych należących do państwowego przedsiębiorstwa Ukraiński Urząd Portów Morskich³⁴.

Schemat działalności korupcyjnej przedstawiał się następująco. Latem 2015 r. oraz na wiosnę 2016 r. SE USPA ogłosił zamówienie państwowe na usługi pogłębiania kanałów podejściowych i obszarów wodnych w portach Berdyansk i Mariupol. W każdym z przetargów wzięło udział tylko dwóch uczestników, a zwycięzcą w obu został Tekhmorhidrostroy Mykolayiv sp. z o.o. Odpowiednio w sierpniu

³² <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (dostęp: 2.11.2019 r.).

³³ Zob. przypis 32.

³⁴ Ukraiński Urząd Portów Morskich (dalej SE USPA) – jest jednym z największych przedsiębiorstw państwowych o strategicznym znaczeniu dla gospodarki i bezpieczeństwa Ukrainy. USPA został utworzony w 2013 r. w celu skutecznego zarządzania własnością państwa w portach morskich, utrzymania niezbędnej głębokości wód portowych, zapewnienia bezpieczeństwa morskiego. Jednym z kluczowych kierunków jego pracy jest zaangażowanie inwestorów w rozwój i poprawę konkurencyjności portów.

2015 r. i w marcu 2016 r. SE USPA zawarł z tą firmą dwie umowy na łączną kwotę 290 mln UAH i 712 mln UAH. Przeprowadzone śledztwo ujawniło, że wygrana Tekhmorhidrostroy Mykolayiv była z góry ustalona, bowiem zwycięzca miał z innymi oferentami wstępnie uzgodnione oferty cenowe. Jednocześnie deklarowany koszt zakupu SE USPA znacznie przekroczył ceny rynkowe za wynajem statków. W związku z tym osoby podejrzane o zorganizowanie schematu korupcyjnego zaangażowały szereg spółek pośredniczących, które przekazywały sobie nawzajem statek do wynajęcia, za każdym razem zwiększając odpowiednio cenę. Zatem każdego dnia USPA nadmiernie przepłacał za same wypożyczenie każdego ze statków, a kwota ta wynosiła od 9 tys. do 19,5 tys. USD. USPA przepłacał również za ich mobilizację. Na przykład mobilizacja statku „MILFORD” wyniosła 622,24 tys. USD. Według kryminalistycznych badań gospodarczych, USPA zapłacił ponad 231,3 mln UAH za usługi pogłębienia ze względu na zawyżone koszty wynajmu i mobilizacji statków. Ponadto, z powodu nieodpowiedniego wykonania warunków jednej z umów między USPA a Tekhmorhidrostroy Mykolayiv (firma ta nie świadczyła usług na trzech statkach, lecz tylko na dwóch) oraz zawarcia dodatkowych umów zwiększono koszt usług związanych z pogłębieniem kanałów i obszaru wodnego portu morskiego Mariupol, a szkody wyrządzone SE SEPA sięgały 15,7 mln UAH. W wyniku schematu korupcyjnego państwo (SE USPA) poniosło straty w wysokości 247 mln UAH.

Przedmiotowe postępowanie przygotowawcze prowadzone było w kierunku art. 191 k.k. Ukrainy, czyli sprzeniewierzenia, niewłaściwego zastosowania oraz przywłaszczenia mienia w wyniku nadużycia urzędu.

Narodowe Antykorupcyjne Biuro Ukrainy w trakcie prowadzonego śledztwa przeprowadziło kluczowe dowody w postaci:

- a) wykonania 7 ekspertyz, w tym kryminalistyczno-gospodarczych, grafologicznych i komputerowych,
- b) 6 inspekcji, które zostały przeprowadzone przez Komitet Antymonopolowy Ukrainy, Państwową Służbę Skarbową Ukrainy oraz Państwową Służbę Audytu Ukrainy,
- c) do 8 państw skierowano wnioski o międzynarodową pomoc prawną, przy czym otrzymano 5 odpowiedzi od właściwych organów innych państw;
- d) złożono 2 pozwy o stwierdzenie nieważności umów; w wyniku czego umowa na 712 mln UAH została uznana za nieważną.

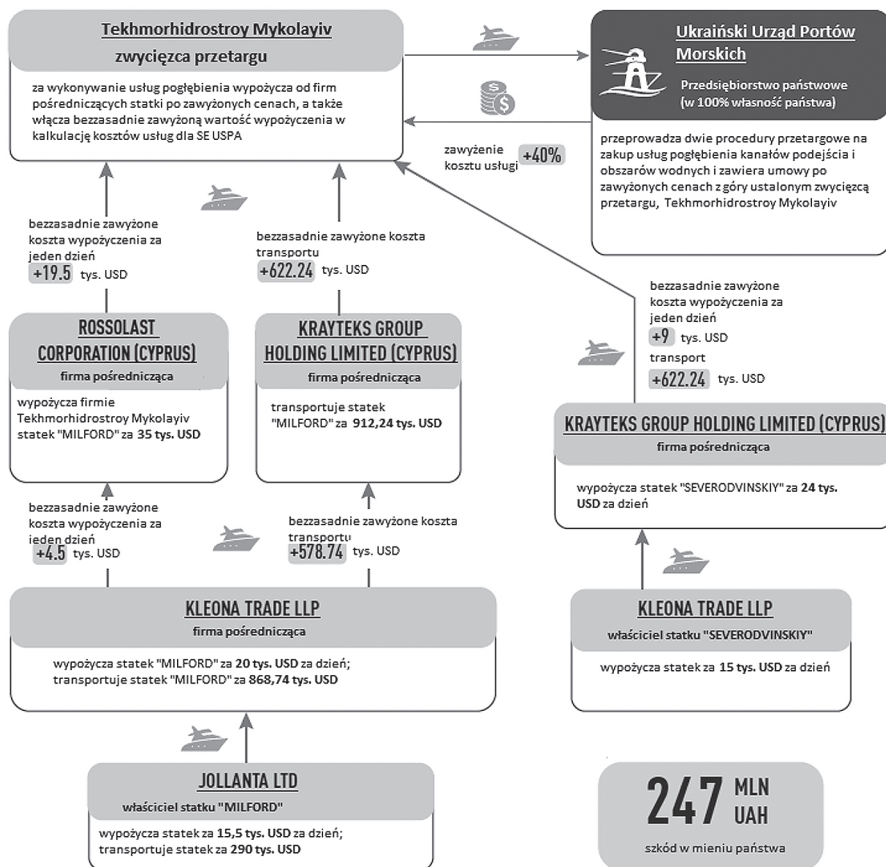
W wyniku przeprowadzonego postępowania przygotowawczego wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów z art. 191 k.k. Ukrainy³⁵ wobec 10 osób. Jedna z nich skorzystała z zawarcia ugody. Jednocześnie odzyskano 734 tys. UAH, jak również doprowadzono do zajęcia statku.

W okresie funkcjonowania do końca 2018 r. NABU prowadziło 635 postępowań karnych. W 176 sprawach skierowano do właściwych sądów akty oskarżenia przeciwko 292 osobom. Jednocześnie szacowana wartość szkód wynikłych z przestępstw wyniosła 220,02 mld UAH.

³⁵ Art. 191 k.k. Ukrainy: „Sprzeniewierzenie, niewłaściwe zastosowanie lub przywłaszczenie mienia w wyniku nadużycia urzędu”.

Wykres 4

Schemat przestępczej działalności związanej z defraudacją środków publicznych należących do Ukraińskiego Urzędu Portów Morskich

Źródło: materiały własne NABU.

Narodowe Biuro Antykorupcyjne Ukrainy prowadzi najpoważniejsze postępowania korupcyjne przeciwko wysoko postawionym urzędnikom państwowym oraz członkom ich rodzin. Przykładem takich postępowań może być m.in.:

- Zatrzymanie 17.10.2019 r. zastępcy sekretarza Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy (NSDC), który jest podejrzewany o nadużywanie swojego stanowiska, jak również o nieprawidłowości w deklaracjach majątkowych. Były sekretarz miał dopuścić się zakupu przez budżet państwa samochodów terenowych MAZ 6317 po zawyżonych cenach od spółki PJSC „Automobile Company Bohdan Motors”. Na skutek takiego działania strona ukraińska miała ponieść straty w wysokości 10,62 mln UAH³⁶.

³⁶ <https://nabu.gov.ua/en/novyny/ex-first-deputy-secretary-national-security> (dostęp: 3.11.2019 r.).

Tabela 1

Liczba wniesionych aktów oskarżenia przez NABU w latach 2015–2018

L.P.	XII 2015 –VII 2016 liczbowo	I 2017 –VI 2017 (%)	VI 2017 –XII 2017 (%)	VI 2018 –XII 2018 (%)	
Przywłaszczenie lub defraudacja cudzej własności przez osoby, którym ją powierzono	Artykuł 191	33	38,40%	33,30%	30,00%
Legalizacja (pranie) środków pochodzących z przestępstwa	Artykuł 209	5	2,30%	3,00%	9,00%
Nadużycie uprawnień lub stanowiska	Artykuł 364	7	8,20%	8,50%	13,00%
Zaakceptowanie propozycji, obietnicy lub otrzymanie niewłaściwej korzyści przez urzędnika, który zajmuje odpowiedzialne stanowisko	Artykuł 368	35	25,10%	28,50%	33,00%
Nielegalne wzbogacenie	Artykuł 368–2	1	0,50%	0,60%	2,00%
Oferowanie, obiecywanie lub wręczanie niewłaściwej korzyści	Artykuł 369	4	5,90%	6,60%	8,00%
Niewłaściwy wpływ	Artykuł 369–2	3	5,00%	6,00%	9,00%
Pozorny biznes	Artykuł 205	13	5,00%	4/9%	7,00%
Ingerencja w działalność najwyższych przedstawicieli władz	Artykuł 344	1	0,50%	0,60%	b.d.
Utworzenie organizacji przestępczej	Artykuł 255	13	3,6%%	3,60%	6,00%
Oszustwo	Artykuł 190	2	0,90%	b.d.	3,00%
Falszerstwo w urzędzie	Artykuł 366	2	1,4%%	b.d.	17,00%
Nadużycie władzy lub stanowiska	Artykuł 364–1	2	1,4%%	b.d.	18,00%
Falszowanie dokumentów, znaczków, pieczęci lub druków firmowych oraz sprzedaż lub używanie sfalszowanych dokumentów	Artykuł 358	2	0,50%	b.d.	5,00%
Nielegalne posiadanie broni	Artykuł 263	1	b.d.	b.d.	2,00%
Groźby lub przemoc wobec funkcjonariusza organów ścigania	Artykuł 345	1	b.d.	b.d.	b.d.
Świadome wydanie niesprawiedliwego wyroku, wyroku, orzeczenia lub postanowienia przez sędziego (lub sędziów)	Artykuł 375	1	b.d.	b.d.	b.d.

Źródło: dane własne NABU.

- Postępowanie przeciwko byłemu prezesowi zarządu PJSC „State Food and Grain Corporation of Ukraine”, który został zatrzymany w Wilnie, a podejrzewany jest o nadużycie władzy i stanowiska. Detektywi NABU mieli ustalić, że przedstawiciel międzynarodowego handlarza zbożem oraz urzędnicy SFGCU mieli zorganizować nieuczciwy program handlu zbożem, w wyniku czego ziarno PJSC zostało sprzedane przez prywatne firmy pośredniczące, a następnie dostarczone do Arabii Saudyjskiej. Dostawa zboża miała nie spełniać ustalonych zasad rynkowych. Na skutek takiego działania oszacowano stratę na kwotę 60 mln USD.

Tabela 2

Informacja statystyczna dotycząca działalności NABU w pierwszych sześciu miesiącach 2018 r. zgodnie z wymogami art. 26 ustawy o Narodowym Biurze Antykorupcyjnym Ukrainy

1.	Liczba zarejestrowanych wniosków i zawiadomień o przestępstwach zaklasyfikowanych przez prawo jako podlegające jurysdykcji NABU	627
2.	Liczba dochodzeń wszczętych przez NABU i ich wyniki	14 (1 postępowanie karne)
3.	Liczba osób postawionych w stan oskarżenia o popełnienie czynów zabronionych będących pod jurysdykcją NABU, zaklasyfikowanych z mocy prawa jako przestępstwa	62
4.	Informacja o wysokości strat i szkód wyrządzonych przez przestępstwa zaklasyfikowane przez prawo jako podlegające jurysdykcji NABU	196 613 194 000 UAH 360 350 510 UAH
5.	Liczba wniosków złożonych po wyeliminowaniu przyczyny i warunki, które przyczyniły się do popełnienia przestępstwa korupcyjnego	9
6.	Wyniki testów uczciwości ³⁷	8 (1 negatywny)
7.	Liczba zabezpieczonych nieruchomości gruntowych	403
8.	Liczba zabezpieczanych nieruchomości	176 (za granicą – 9), nieruchomości komercyjne 115 (10 za granicą), 2 zintegrowane kompleksy nieruchomości
9.	Liczba zabezpieczonych samochodów	231
10.	Zabezpieczone środki pieniężne	607,9 mln UAH, 751,7 tys. USD, 2030 tys. EUR, 3,1 tys. GBP, 55,1 tys. RUB, 3,2 mln CHF
11.	Liczba zabezpieczonych maszyn rolniczych	115
12.	Liczba zabezpieczonych praw korporacyjnych	75

Źródło: dane własne NABU.

- Zatrzymanie 14.08.2019 r. wiceministra tymczasowo okupowanych terytoriów (TOT) oraz jego asystenta za powoływanie się na wpływy w organach sądu oraz podjęcie się pośrednictwa w załatwieniu sprawy cywilnej firmy LLC dotyczącej windykacji długów od innej spółki w zamian za korzyść majątkową w wysokości 100 tys. USD³⁸.
- Zatrzymanie syna szefa MSW Arsena Awakowa.
- Zatrzymanie wiceministra spraw wewnętrznych Serhija Czrebotary.
- Postępowanie w sprawie podejrzenia nielegalnego wzbogacenia się przez prokuratora generalnego Jurija Łucenki.
- Postępowanie w sprawie korupcji w Państwowej Służbie Migracyjnej.

Dodatkowo, należy wspomnieć, że NABU wspólnie z CBA prowadzi postępowania zarówno o charakterze operacyjnym, jak i procesowym. Przykładem wspólnego sukcesu tych dwóch służb było zatrzymanie przez funkcjonariuszy rzeszowskiej delegatury CBA, przy współpracy z NABU, pod koniec 2019 r. dwóch obywateli Polski i Ukrainy, którzy powoływali się na wpływy w organach celno-skarbowych oraz służbach granicznych obu krajów oraz dokonywali nielegalnego importu towarów powodując straty o wartości 1200000 PLN.

³⁷ G. Ociecek, *Test integralności. Badania empiryczno-porównawcze*, „Prokuratura i Prawo” 2019/1, s. 141.

³⁸ <https://nabu.gov.ua/en/novyny/deputy-minister-was-detained> (dostęp: 3.11.2019 r.).

Z opublikowanych oficjalnych danych wynika, że NABU prowadzi dochodzenia z uwagi na fakt nielegalnego wzbogacenia oraz składania nieprawdziwych elektronicznych oświadczeń majątkowych przeciwko niżej wymienionym grupom osób, które procentowo odpowiadają następującym profesjom:

- 30% – parlamentarzyści;
- 18% – sędziowie;
- 18% – inne osoby;
- 10% – prokuratorzy,
- 7% – szefowie centralnych władz wykonawczych;
- 7% – zastępcy rad lokalnych;
- 6% – ministrowie i wiceministrowie;
- 2% – burmistrzowie/prezydenci miast;
- 1% – członkowie Narodowej Agencji do spraw Zapobiegania Korupcji³⁹.

W chwili obecnej trzeba zauważyć, że funkcjonariusze NABU prowadzą swoją działalność skierowaną przeciwko korupcji na najwyższych szczytach władzy i biznesu na terenie całej Ukrainy. Takie działania nie pozostają jednak bez echa i część elit politycznych podejmuje kroki mające na celu zdyskredytowanie zarówno dyrektora służby, jak i jego współpracowników.

Przykładem takich działań mogą być przeszukania przeprowadzone w ubiegłym roku w dwóch zakonspirowanych lokalach NABU oraz w mieszkaniach prywatnych niektórych jej funkcjonariuszy. Przeszukania te zostały przeprowadzone przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) na polecenie Prokuratora Generalnego. Tajemnicą poliszytelną wydaje się być informacja o znaczącej korupcji wśród funkcjonariuszy SBU⁴⁰.

Abstract

Grzegorz Ociecek, *Combating Corruption-Related Crime in Ukraine: Analysis Concerning Protection Authorities and Selected Case Studies (part I)*

Currently, corruption-related crime is growing at an exceptionally dynamic pace in Ukraine, with various links being established between private entities and the public sector. More and more sophisticated forms are being used. Hence the importance of preventive actions, which are to help eliminate or reduce corrupt practices. Therefore it is important to use the example of Ukraine to analyse how to fight against corruption-related crime. This country is only laying down the first foundations of its anti-corruption system. This analysis is divided into two parts. It discusses the basic elements of the system of fight against corruption in Ukraine and the model of operation of specialized authorities/bodies which combat this kind of crime, while presenting selected case studies.

Keywords: criminal law, corruption, Ukraine

³⁹ Biuletyn informacyjny NABU. Sprawozdanie z działalności za rok 2018.

⁴⁰ M. Łuniewski, *Wszystkie grzechy ukraińskiej bezpieki*, „Rzeczpospolita”, 12.10.2019 r.; A. Rybczyński, *Misza na blaszanym dachu, zemsta na „ukraińskim CBA”*, TVP info 2017–12–07, <http://tvp.info/35115742/misza-na-blaszanym-dachu-zemsta-na-ukrainskim-cba> (dostęp: 3.11.2019 r.).

Streszczenie

Grzegorz Ociecek, *Zwalczanie przestępczości korupcyjnej na Ukrainie – analiza organów ochrony oraz wybrane case study (część I)*

Problematyka zwalczania przestępczości korupcyjnej należy do jednej z najbardziej skomplikowanych. Choć ma ona globalny charakter, to jednak dotąd nie wypracowano jednolitego wzorca jej zwalczania. Dlatego warto poddać analizie elementy systemu zwalczania korupcji w innych państwach Europy. Przedmiotem analizy będzie system zwalczania korupcji na Ukrainie. Opracowanie to zostało podzielone na dwie części, w których zostaną przedstawione elementy systemu ukraińskiego oraz wybrane stadia przypadku (case study).

Słowa kluczowe: korupcja, zwalczanie korupcji, przestępczość na Ukrainie, organy ochrony prawnej, studium przypadku

Literatura:

1. EuroMajdan – nowa pomarańczowa rewolucja? Trwają protesty w Kijowie, *polskatimes.pl* 23-11-2013;
2. Foks J., *Pershing, Dziad – ABC przestępczości zorganizowanej w Polsce*, Warszawa 2000;
3. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2004;
4. International Migration Outlook 2018r., OECD, <https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2018>;
5. Jaroszewicz M., *Migracje z Ukrainy do Polski. Stabilizacja trendu, Raport OSW*, Warszawa, październik 2018;
6. Konończuk W., *Ukraina rezygnuje z podpisania umowy stowarzyszeniowej w Wilnie: przyczyny i implikacje*, <https://www.osw.waw.pl>;
7. Kostrzewski L., Rozwadowska A., *Obcokrajowcy ratują ZUS. Składki na ubezpieczenie społeczne płaci już 403 tys. Ukraińców*, *Gazeta Wyborcza*, 30.07.2018 r.;
8. Laskowska K., *Etiologia przestępczości zorganizowanej w Polsce* [w:] *Przestępczość zorganizowana*, red. E.W. Pływaczewski, Warszawa 2011;
9. Lebediuk W., *Ukraina po rewolucji godności, próba wdrożenia reform*, red. T. Stępniewski, A. Szabaciuk, *Wschodni rocznik humanistyczny* 2017, nr 4, t. XIV;
10. Leszczyński P., *Bezpieczeństwo narodowe Ukrainy w kontekście jej podstaw konstytucyjnych i położenia geopolitycznego – węzłowe zagadnienia*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach* 2014, nr 103;
11. Lubicz-Miszewski M., *Nowi imigranci z Ukrainy w Polsce 5 lat po „rewolucji godności” – wprowadzenie* [w:] *Imigranci z Ukrainy w Polsce. Potrzeby i oczekiwania. Reakcje Społeczne. Wyzwania dla bezpieczeństwa*, red. M. Lubicz-Miszewski, Wrocław 2018;
12. Łuniewski M., *Wszystkie grzechy ukraińskiej bezpieki*, *Rzeczpospolita*, 12.10.2019 r.;
13. Ociecek G., *Mały świadek koronny. Geneza instytucji. Analiza wyników badań* [w:] *Współczesne problemy polskiego procesu karnego – materiały konferencyjne*, M. Wielec, G. Ociecek, B. Oręziak, J. Repeć, Warszawa 2020 (w przygotowaniu);
14. Ociecek G., *Test integralności. Badania empiryczno-porównawcze*, *Prokuratura i Prawo* 2019, nr 1;
15. Pływaczewski E.W. [red.] *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011;
16. Rybczuk M., *Dwie Ukrainy*, *Krytyka* 2001, nr 10;
17. Rybczyński A., *Misza na blaszanym dachu, zemsta na „ukraińskim CBA”*, *TVP info* 2017-12-07, <http://tvp.info/35115742/misza-na-blaszanym-dachu-zemsta-na-ukraińskim-cba>;
18. Szyszlak T., *Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty*, www.wns.uni.wroc.pl/publikacje;
19. Tomaszewicz M., *Poroszenko okłamuje Zachód? Ukraińscy dziennikarze: „Nie dawajcie unijnych pieniędzy i nie noście wiz”*, *Newsweek*, 28.10.2019 r.;

20. Tomaszewicz M., *Ukraina: Czas, by złodzieje przestali kraść i zaczęli walczyć*, Newsweek, 17.04.2016 r., newsweek.pl/swiat/ukraina-jak-postepuja-reformy-na-ukrainie/hhvhhp1;
21. Wóźniczka P., *O co tak naprawdę chodzi z tym Majdanem*, Libertanin. org. 2013;
22. Żochowski P., *Ukraina zaniepokojona rosnącą presją ze strony Rosji*, Bezpieczeństwo. Biuletyn Specjalny OSW 2009, nr 16(22).

Witold Klaus, Małgorzata Makarska*

Propozycja definicji pracy przymusowej – projekt art. 115 § 22b Kodeksu karnego**

Niniejszym poddajemy pod rozagę wprowadzenie art. 115 § 22b Kodeksu karnego w następującym brzmieniu:

Art. 115 § 22b k.k.¹

Pracą lub usługami o charakterze przymusowym jest świadczenie pracy lub usług w warunkach wykorzystania, wykonywane pod wpływem przymusu wynikającego z przemocy, groźby, pozbawienia wolności, żądania odpracowania długu, zatrzymania dokumentu tożsamości, dokumentu podróży lub dokumentu uprawnającego cudzoziemca do pobytu na terytorium RP, niewypłacenia wynagrodzenia, a także z innego rażącego naruszenia praw pracownika.

UZASADNIENIE

Konieczność wprowadzenia do Kodeksu karnego² definicji (czy też raczej dookreślenia znaczeniowego³) pojęcia pracy przymusowej wynika z przeprowadzonych badań kryminologicznych ukazujących niewielką liczbę spraw (prowadzonych na etapie postępowania przygotowawczego czy sądowego i skutkujących niewielką liczbą prawomocnych skazań) za przestępstwo handlu ludźmi do pracy przymusowej. Bazuje także na zdiagnozowanych w niepublikowanych dotąd badaniach Fundacji La Strada potrzebach organów ścigania i sądów, które podkreślają trudności, jakie mają one z właściwym rozumieniem pojęcia pracy przymusowej w kontekście istniejącej definicji przestępstwa handlu ludźmi. Trudności te pokazują także wyniki badań kryminologicznych ujawniające niewielką skuteczność organów ścigania

* Dr hab. Witold Klaus jest profesorem nadzwyczajnym w Instytucie Nauk Prawnych PAN, Polska, ORCID 0000-0003-2306-1140, e-mail: witold.klaus@gmail.com; dr Małgorzata Makarska jest sędzią Sądu Okręgowego w Siedlcach, Polska, ORCID 0000-0002-5141-556X, e-mail: Małgorzata.Makarska@ms.gov.pl

** Data zgłoszenia tekstu przez autorów: 9.08.2019 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 8.01.2020 r.

¹ Projekt został opracowany w ramach prac Grupy Roboczej ds. Osób Świadczących Pracę Zespołu ds. Zrównoważonego Rozwoju i Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstw – organu pomocniczego Ministra Inwestycji i Rozwoju. Autorzy chcieliby serdecznie podziękować wszystkim osobom, które komentowały kształt przepisu na kolejnych etapach prac Grupy.

² Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.) – dalej k.k.

³ Warto podkreślić, że w art. 115 k.k. obok definicji znajdują się także właśnie dookreślenia znaczeniowe, np. w § 2 czy 12 tegoż przepisu.

w identyfikacji zjawiska pracy przymusowej⁴ oraz skazywania sprawców tych czynów⁵, w tym różnorodność definiowania sytuacji, gdy określone zachowanie zostało uznane za wyczerpujące znamiona pracy przymusowej⁶.

W polskiej literaturze przedmiotu autorzy i autorki często nie podejmują się próby rekonstrukcji definicji pracy przymusowej⁷, a poprzestają na odniesieniu się do ogólnych stwierdzeń⁸ czy relacjonują różne formy, jakie może przybrać praca przymusowa – na podstawie analizy literatury czy przepisów przede wszystkim prawa międzynarodowego⁹. Precyzyjne sformułowanie takiej definicji to zresztą zadanie niełatwe, a różne państwa w różny sposób poradziły sobie (albo częściej nie poradziły sobie) z rozwiązaniem tego problemu¹⁰.

W proponowanej treści nowego przepisu art. 115 § 22b k.k. dookreślenie pojęcia pracy przymusowej (czy precyzyjniej pracy lub usług o charakterze przymusowym¹¹) odwołuje się do definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k. – dopełnia ją, doprecyzowując jedną z form wykorzystania. Takie usytuowanie pracy przymusowej – w kontekście handlu ludźmi – zaleca Międzynarodowa Organizacja Pracy (dalej MOP)¹². Wprowadzenie definicji jest także konieczne, bowiem definicja funkcjonująca w art. 2 Konwencji MOP nr 29¹³ (dalej Konwencja) nie jest wystarczająca. Pomijając rozważania, na ile zasada określoności prawa karnego pozwala do sięgania do definicji zawartych w aktach prawnomiędzynarodowych, najważniejszym problemem jest archaiczność definicji MOP opracowanej w 1930 r. Sama Międzynarodowa Organizacja Pracy w swoich opracowaniach zresztą, choć wychodzi od tej definicji, to szeroko ją rozwija i doprecyzowuje, uwzględniając

⁴ Pomijamy tu analizę w tym zakresie Krzysztofa Karsznickiego, bowiem była przygotowana przed wprowadzeniem art. 115 § 22 k.k., zatem obejmowała poprzedni stan prawny i w dużym stopniu jest nieaktualna. Por. K. Karsznicki, *Analiza polskiego prawa pod kątem efektywności ścigania handlu ludźmi do pracy przymusowej*, Warszawa 2008.

⁵ Choć przyczyny tej niskiej skuteczności mogą być różnego rodzaju – por. Ł. Wiecezorek, *Praca przymusowa. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2017, s. 282–289.

⁶ Z. Lasocik, Ł. Wiecezorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej – raport z badań*, Warszawa 2010, s. 67–71.

⁷ Czasem w ogóle nie zauważając tego zjawiska jako odrębnej formy handlu ludźmi, tak w: J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011.

⁸ M. Mozgawa, *Handel ludźmi* (art. 189a KK) [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2012, s. 403; T. Bulenda, *Przymus pracy i wykorzystywanie pracowników – aspekty etyczne i prawne* [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.

⁹ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018, s. 35–37; Ł. Wiecezorek, *Praca przymusowa...*, s. 21–28, 149–153; P. Dąbrowski, *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce. Analiza zjawiska w wybranych grupach imigranckich*, Warszawa 2014, s. 32–49.

¹⁰ Por. A. Weatherburn, *Clarifying the scope of labour exploitation in human trafficking law. Towards a legal conceptualisation of exploitation*, Tilburg 2019; R. Plant, *Addressing Human Trafficking as a Forced Labour Concern: the Policy implications* [w:] *New Types of Crime. Proceedings of The International Seminar held in connection with HEUNI's thirtieth anniversary*, red. M. Joutsen, Helsinki 2012.

¹¹ W przekonaniu autorów pojęcia „pracy przymusowej” i „pracy lub usług o charakterze przymusowym” są tożsame. Literatura anglojęzyczna posługuje się pojęciem „forced labour”, polski ustawodawca zdecydował się na przetłumaczenie tego terminu w sposób może nawet pełniej oddający jego zakres, używając w art. 115 § 22 k.k. sformułowania „praca lub usługi o charakterze przymusowym”. Opisują one jednak dokładnie to samo zjawisko i nie wydaje się, by celowe było rozróżnianie zakresu znaczeniowego tych pojęć (inaczej: Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zakres orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018, s. 15–16).

¹² *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation. Guidelines for Legislation and Law Enforcement*, Genewa 2005, s. 61.

¹³ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej, przyjęta w Genewie 28.06.1930 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 20, poz. 122).

nowe formy działań sprawców – które jednakże nie są ujęte w treści samego przepisu art. 2 Konwencji, a czasem są z nim wręcz sprzeczne (np. kwestia wyrażenia zgody na wykorzystanie)¹⁴.

Sformułowanie „praca lub usługi o charakterze przymusowym” to jedyna forma wykorzystania w obecnym katalogu występującym w art. 115 § 22 k.k., która nie jest wystarczająco zrozumiała lub wyjaśniona. Pozostałe sformułowania są jasne na poziomie językowym (np. prostytutka, żebractwo), są obudowane orzecznictwem (np. pornografia) lub zostały dodatkowo zdefiniowane w treści Kodeksu karnego (niewolnictwo w art. 115 § 23 k.k.).

Przyjęto założenie „piętrowości” – czyli konieczności spełnienia dwóch pierwszych członów definicji handlu ludźmi. Zatem za handel ludźmi mogą być uznane wyłącznie czynności sprawcze – po pierwsze: wprost wskazane w art. 115 § 22 k.k. (werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie), po drugie podejmowane z wykorzystaniem określonych metod: tj. z zastosowaniem 1) przemocy lub groźby bezprawnej; 2) uprowadzenia; 3) podstępu; 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania; 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności; 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą.

Jednocześnie wszelkie czynności sprawcze muszą być podejmowane wobec osoby pokrzywdzonej z zamiarem kierunkowym, tj. w celu wykorzystania i niezależnie od ewentualnego wyrażenia przez nią zgody na wykorzystanie.

Ale jednocześnie definicja ta ma stanowić całość, tj. odczytywana z projektowanego przepisu ma w sposób zupełny definiować pracę przymusową (analogicznie jak w przypadku niewolnictwa zdefiniowanego w art. 115 § 23 k.k.). Zakłada to, że pewne czyny, które mogą zostać uznane za pracę przymusową z jej definicji, mogą nie stanowić formy handlu ludźmi (bowiem nie wypełnią innych znamion tego przestępstwa opisanych powyżej). Wówczas będziemy mieli do czynienia z sytuacją, gdy praca przymusowa będzie wypełniała znamiona innych przepisów, np. przestępstwa zmuszania, oszustwa, pozbawienia wolności itd. Innymi słowy, będziemy mieli wówczas także do czynienia z pracą przymusową, ale niebędącą formą handlu ludźmi, co nie znaczy, że nie podlegającą karze (choć przy wykorzystaniu innych przepisów prawa karnego, jeśli wypełnią ich znamiona).

W definicji użyto słowa „przymus” w znaczeniu nadanym mu przez prawo karne (obejmującym zatem *vis absoluta* i *vis compulsiva*)¹⁵. W związku z powyższym w definicji zrezygnowano z dalszego rozwijania tego pojęcia poprzez wymienianie *expressis verbis* różnych form przymusu, jakimi mogą się posłużyć sprawcy (w tym najczęściej stosowanymi w praktyce przez nich, czyli przemocą fizyczną lub groźbą bezprawną), bowiem zawierają się one w prawnym znaczeniu sformułowania „przymus”. Zdecydowano się na użycie w definicji wyrażenia „przymus”, mimo

¹⁴ Por. np. *A global alliance against forced labour. Report of the Director-General Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work 2005*, Genewa 2005, s. 5 i n.

¹⁵ Por. np. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 164–167; M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Komentarz do art. 1 [w:] Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2020.

że podobne sformułowanie („przymusowy charakter”) znajduje się w definiowanym pojęciu. Wynika to z faktu, że pojęcie „przymusu” jest w prawie karnym zrozumiałe, wynika z orzecznictwa oraz piśmiennictwa¹⁶. Proponowana definicja swoim zakresem obejmuje jednak szczególną formę zachowań sprawców, jaką jest „praca lub usługi o charakterze przymusowym”. Korzystając zatem z dotychczasowego dorobku orzecznictwa oraz doktryny, definicja buduje na nim i skupia się na szczególnej formie przymusu stosowanego w kontekście świadczenia pracy albo usług, a więc na „przymusowym charakterze” działań sprawców w tym zakresie.

Zakładamy, że w skład zakresu definicji pracy przymusowej nie wejdą czyny takie jak: odbywanie kary ograniczenia wolności w postaci pracy społecznie użytecznej, praca żołnierzy, praca dzieci (małoletnich) w domu i w gospodarstwie rodzinnym, jak również wszelkie działania podejmowane przez urzędy pracy mające na celu aktywizację zawodową osób bezrobotnych i poszukujących pracy. Są to czyny prawnie dozwolone na podstawie różnych przepisów, a ich celem nie jest wykorzystanie pracownika (co zakłada definicja handlu ludźmi). Pewien rodzaj zmuszania, który występuje w przypadku tych czynów, wykracza bowiem poza prawnokarne rozumienie definicji słowa „przymus”. Ponadto, żaden z tych czynów nie będzie uznany za pracę przymusową, bowiem nie wystąpią w nim pozostałe niezbędne znamiona wynikające z definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k. Założenie takie jest także zgodne z treścią art. 2 ust. 2 Konwencji MOP nr 29.

Definicja ma z założenia charakter zakresowy i nierównościowy¹⁷. Z uwagi na potrzebę precyzji pojęciowej jest ona kazuistyczna, bowiem w przekonaniu autorów konstruowanie definicji z pojęć ogólnych nie przyniosłoby oczekiwanych praktycznych rozwiązań¹⁸. Projektodawcy uznali, że w ten sposób pełniej i czytelniej lub wierniej oddadzą obraz i charakter tego zjawiska. Wynika to także z praktyki definiowania pracy przymusowej w wytycznych międzynarodowych czy w innych ustawodawstwach, np. w niemieckim Kodeksie karnym.

Definicja ma charakter częściowo otwarty. Wynika to z zastosowania w ostatniej części sformułowania „a także z innego rażącego naruszenia praw pracownika”. Sformułowanie to z jednej strony oznacza, że nie ma automatyzmu między stwierdzeniem naruszenia praw pracownika a stwierdzeniem pracy przymusowej. Inaczej mówiąc, samo naruszenie praw pracowniczych, nawet rażące, nie będzie oznaczało pracy przymusowej. Przy naruszaniu praw pracownika występującego w ramach niniejszej definicji zawsze będzie musiał bowiem wystąpić element przymusu, co odróżnia te formy od art. 218 § 1a k.k. penalizującego złośliwe lub uporczywe naruszanie prawa pracownika. Z drugiej jednak strony – sformułowanie to pozwala na dodanie do katalogu czynów innych zachowań sprawców, które nie zostały wymienione wcześniej, a mogą zostać uznane za eksces, który stanowi naruszenie praw pracownika.

¹⁶ Por. np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 23.06.1999 r., II AKa 154/99, LEX nr 42340; J. Koreczuk, *Przymus psychiczny w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. XI, s. 76–87.

¹⁷ Por. § 153 rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2016 r. poz. 283). Por. także J. Oniszczyk, *Tworzenie aktów normatywnych jako instrument polityki publicznej. Technika budowy tekstu*, „Studia z Polityki Publicznej” 2014/3(3), s. 37; Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 1995, s. 51.

¹⁸ Propozycja Amy Weatherburn jest w zasadzie dobrą bazą, jednak raczej do operacjonalizacji na poziomie badawczym. Trudno jest ją przełożyć na konkretny przepis Kodeksu karnego – por. A. Weatherburn, *Clarifying the scope...*, s. 318.

Użyte w definicji sformułowanie „rażące naruszenie praw pracownika” ma na celu wskazanie kierunku identyfikacji i interpretacji możliwych form działań sprawców, które obecnie nie zostały wskazane w treści definicji, a które mogą wystąpić w praktyce, i które mogą oraz powinny mieścić się w zakresie definicji pracy przymusowej. Istotne przy tym jest ukierunkowanie na naruszania praw wszystkich osób świadczących pracę. Oznacza to, że do wystąpienia pracy przymusowej może dochodzić zarówno w warunkach zatrudnienia pracowniczego (choć prawdopodobnie nie będzie to najpowszechniejsza forma zatrudniania pokrzywdzonych), jak i w jakiegokolwiek innej formie zatrudnienia (np. na umowę cywilnoprawną), a także przy braku umowy (zatrudnienie nielegalne, w tym zatrudnienie w sektorze pomocy domowych i opieki nad osobami zależnymi)¹⁹. Innymi słowy, forma pracy czy świadczenia usług przez pokrzywdzonego nie może mieć żadnego znaczenia przy określaniu, czy działanie sprawcy wypełniało znamiona pracy przymusowej czy też nie²⁰. Znaczenia takiego nie może mieć również sposób wykonywania pracy czy usług przez osobę pokrzywdzoną. Definicję pracy przymusowej będą zatem wypełniały także zdarzenia, jakie mogą mieć miejsce choćby w takich przypadkach, jak zmuszanie do wykonywania działalności nielegalnej, np. popełniania przez pokrzywdzonego drobnych przestępstw, np. drobnych kradzieży, oszustw, wyłudzeń, przemytu rzeczy, handlu narkotykami itd. (por. pkt 11 preambuły do dyrektywy 2011/36/UE²¹). Fakt zmuszania osób pokrzywdzonych do wykonywania tego rodzaju pracy czy usług jest potwierdzony w badaniach oraz w działalności organizacji społecznych (przede wszystkim poza granicami Polski)²².

W definicji użyto pojęcia „niewypłacenia wynagrodzenia”, przez które w doktrynie i w orzecznictwie rozumie się nie tylko nieprzekazanie pracownikowi w terminie należnej mu kwoty czy też przekazanie mu jedynie części należnej kwoty, ale także dokonanie bezpodstawnego potrącenia lub odliczenia określonych kwot.

Przez pojęcie „odpracowania długu” jest rozumiany zarówno rzeczywisty, jak i rzekomy dług, do odpracowania którego jest zmuszana osoba pokrzywdzona. Dług rzekomy może wystąpić w sytuacji, gdy osoba zmuszająca do pracy nalicza nienależne i wygórowane koszty, np. koszty podróży z kraju pochodzenia lub utrzymania w kraju wykorzystania. Istotne jest przekonanie osoby pokrzywdzonej o istnieniu danego długu lub wywieranie na nią nacisku w postaci przymusu, by koszty te zwróciła, a nie fakt, czy ten dług występuje rzeczywiście i czy może być uznany za dług w prawnym rozumieniu tego sformułowania. Będzie ono więc obejmowało dług rzeczywisty i „rzekomy”. Skłonienie do odpracowania długu w ramach definicji pracy przymusowej musi wystąpić pod przymusem oraz musi być dokonywane w celu wykorzystania (i przy wypełnieniu innych form definicji

¹⁹ Por. np. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25.07.2005 r. w sprawie Siliadin przeciwko Francji, skarga nr 73316/01, dostępny w bazie HUDOC.

²⁰ Analogicznie Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 14–15.

²¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5.04.2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WsSiSW (Dz.Urz. UE L 101/1–11 z 15.04.2011 r.).

²² Por. np. C. Villacampa, N. Torres, *Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimisation*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 2014/21(1), s. 99–115; C. Villacampa, N. Torres, *Human trafficking for criminal exploitation: Effects suffered by victims in their passage through the criminal justice system*, „International Review of Victimology” 2019/25(1), s. 3–18; B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel...*, s. 45–46. Por. także definicję Interpolu o handlu ludźmi w celu zmuszania do popełniania przestępstw, <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking/Types-of-human-trafficking#pt-2> (dostęp: 24.02.2020 r.).

handlu ludźmi). Wyłącza zatem wszelkie długi, które są odpracowywane dobrowolnie, np. jako odpracowanie długów lokatorskich występujących wobec spółdzielni mieszkaniowych czy gmin.

Sformułowanie „dokument podróży lub dokument uprawniający cudzoziemca do pobytu na terytorium RP” odzwierciedla przepisy dotyczące kontroli legalności pobytu, przede wszystkim obowiązku legitymowania się przez cudzoziemców odpowiednimi dokumentami podczas przebywania w Polsce (zawarte w art. 288 oraz 293 pkt 1 ustawy o cudzoziemcach²³).

Warto też zauważyć, że zdefiniowanie pojęcia pracy przymusowej może mieć zastosowanie także do zrozumienia, w jakich przypadkach wykorzystanie do żebrania (wskazane jako jedna z form wykorzystania w art. 115 § 22 k.k.) powinno być uznawane za formę handlu ludźmi. Zgodnie z treścią punktu 11 preambuły do dyrektywy 2011/36/UE: „Wyzyskiwanie żebractwa, w tym wykorzystywanie osób zależnych, będących ofiarami handlu ludźmi, do żebractwa, wchodzi zatem w zakres definicji handlu ludźmi wyłącznie w tych przypadkach, w których występują wszystkie elementy zjawiska przymusowej pracy lub usług”. Dyrektywa ta uznaje bowiem zmuszanie do żebractwa jako jedną z form pracy przymusowej.

Autorzy opierali się również na wytycznych zawartych w publikacji Międzynarodowej Organizacji Pracy²⁴ oraz na wyroku Sądu Najwyższego (dalej SN) z 16.06.2015 r., III KK 138/15²⁵: „Mając na względzie wyjaśnienia oskarżonych, z których wynikało, że zostały wyprowadzone w błąd co do warunków pracy, jaką miały wykonywać na Litwie, oraz warunków socjalnych, jakie miał zapewnić im pracodawca, a w rezultacie były zmuszone pracować w warunkach uzasadniających określenie ich pracy jako przymusowej, z uwagi na odebranie im paszportów, wymaganie świadczenia pracy przez kilkanaście godzin dziennie i wypłacanie wynagrodzenia znacznie niższego od obiecanego oraz od wynagrodzenia wypłacanego pracującym tam Litwinom, zasadnym było stwierdzenie istnienia domniemania, iż są one ofiarami handlu ludźmi, o którym mowa w art. 115 § 22 k.k.”.

W toku prac nad dookreśleniem pojęcia pracy przymusowej rozważano także wprowadzenie odrębnego przestępstwa pracy przymusowej (jak ma to miejsce w niektórych ustawodawstwach)²⁶. Niektórzy autorzy uważają, że głównym problemem nie jest bowiem brak właściwego rozumienia pracy przymusowej w ramach przestępstwa handlu ludźmi, a jej zbyt wąski zakres. Jak pisali Zbigniew Lasocik i Łukasz Wieczorek „nadal pozostaje nierozwiązany problem kwalifikacji prawnej tych czynów, które są lub będą wypełniały znamiona pracy przymusowej, ale już nie będą nosiły znamion handlu ludźmi”²⁷. Naprzeciw tym oczekiwaniom wychodzi propozycja zespołu Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości wprowadzenia nowego przepisu zmuszania człowieka do pracy (propozycja dodania w art. 189a §§ 3–9)²⁸.

²³ Ustawa z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2020 r. poz. 35).

²⁴ *Human Trafficking...*

²⁵ LEX nr 1765629.

²⁶ Propozycje w tym zakresie sformułowano np. w: Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 17–18.

²⁷ Z. Lasocik, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi...*, s. 71.

²⁸ Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zarys orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018, s. 17–19.

Nie wydaje się jednak, by ta niezwykle rozbudowana nowa konstrukcja rozwiązała wiele praktycznych problemów. Rozwiązanie takie nadal bowiem powodowałoby również konieczność zdefiniowania jego treści w kontekście rozróżnienia pomiędzy tym przepisem a pracą przymusową rozumianą jako forma handlu ludźmi.

W naszym przekonaniu brak jest także wyników badań empirycznych²⁹ wskazujących, że istnieje potrzeba wprowadzenia nowego typu przestępstwa pracy przymusowej, innego niż handel ludźmi do pracy przymusowej. Innymi słowy, brakuje potwierdzonych przypadków z praktyki, które potwierdzałyby, że sprawca czynów wykorzystania pracowniczego pozostałby bezkarny (czyli nie mógłby zostać ukarany przy wykorzystaniu już obowiązujących przepisów prawa karnego), jeśli nie wypełniłby swoim zachowaniem wszystkich obowiązkowych przesłanek zawartych w definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k., zatem że istnieje podstawa, iż w polskim ustawodawstwie karnym istnieje luka w tym zakresie. Trzeba pamiętać, że zakresowo czyny nieobjęte nowo proponowaną definicją mogą wypełnić (i zapewne wypełnią) znamiona takich przestępstw, jak: zmuszanie (art. 191 k.k.)³⁰, uporczywe naruszanie praw pracowniczych (art. 218 k.k.) lub wyzyskanie przymusowego położenia w zakresie wykonywania usług (art. 304 k.k.). Są one jednak rzadko wykorzystywane w praktyce (na rzecz np. przywłaszczenia dokumentów tożsamości)³¹.

Pozostawienie pracy przymusowej w ramach przestępstwa handlu ludźmi wynika także z tego, że obecnie istnieją specjalne jednostki do wykrywania zjawiska handlu ludźmi (w policji, Straży Granicznej oraz prokuraturze), które wykrywają także handel ludźmi do pracy przymusowej (szczególnie Straż Graniczna jest w tym zakresie coraz bardziej skuteczna³²). Wyodrębnienie oddzielnego przestępstwa mogłoby zatem spowodować konfuzję, czy organy te powinny się nadal zajmować jego wykrywaniem oraz wsparciem dla osób pokrzywdzonych tym czynem. Również w tym zakresie istnieje cały system wsparcia dla ofiar handlu ludźmi, w tym ofiar pracy przymusowej – poczynając od przepisów prawa o cudzoziemcach ułatwiających pobyt obcokrajowcom pokrzywdzonym przestępstwem handlu ludźmi po wsparcie w ramach rządowego programu Krajowego Centrum Informacyjno-Konsultacyjnego prowadzonego przez Fundację La Strada. Zatem skutkiem wyodrębnienia oddzielnego przestępstwa pracy przymusowej paradoksalnie mogłoby być nie zwiększenie wsparcia i ochrony osób pokrzywdzonych, ale jego osłabienie poprzez wyłączenie ich z obecnie funkcjonującego systemu. Tymczasem zalecenia MOP jasno wskazują, że osobom pokrzywdzonym przestępstwem pracy przymusowej powinny przysługiwać takie same uprawnienia i wsparcie jak ofiarom handlu ludźmi³³.

²⁹ Badania empiryczne w tym zakresie były prowadzone przede wszystkim przez Łukasza Wieczorka (Ł. Wieczorek, *Kryminologiczne aspekty pracy przymusowej w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. XXIX, s. 71–116) czy Pawła Dąbrowskiego (P. Dąbrowski, *Praca przymusowa...*, s. 66 i n.). Takich przykładów nie dostarcza także raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości (Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 20–29).

³⁰ Por. J. Jurewicz, *Handel...*, s. 134–138.

³¹ Ł. Wieczorek, *Praca przymusowa...*, s. 287–288.

³² Por. W. Klaus, *Wykorzystywanie do pracy przymusowej cudzoziemców w Polsce* [w:] *Atlas planetarnej przemocy*, Warszawa 2018, s. 85–92.

³³ *Human Trafficking...*, s. 63.

Abstract

Witold Klaus, Małgorzata Makarska, *Proposal of Definition of Forced Labour: Amendments to Article 115(22b) of the Polish Criminal Code*

Many legislations struggle with defining forced labour. There is not much help from international law, since the only regulation in this matter is the 1930 International Labour Organisation Convention No. 29, which is out of date and not fit for the current needs. The lack of a clear definition of forced labour is one of the main obstacles making this phenomenon (which is becoming increasingly common nowadays) so difficult to identify for law enforcement agencies, which is why its perpetrators are so rarely brought to justice. There are many discussions about whether forced labour should be construed as a separate offence or whether it is (and should be) understood as a form of human trafficking (as many international documents suggest). The authors of this paper prefer the latter view. We believe that such a solution is more productive (especially in the Polish perspective), because Poland has developed a whole system of counteracting human trafficking and providing assistance to its survivors. In addition, law enforcement agencies are well trained in identifying this phenomenon, while a legal definition of forced labour will be an additional (currently lacking) element that can make their efforts in fighting this offence more effective.

Keywords: *human trafficking, forced labour, Polish Criminal Code*

Streszczenie

Witold Klaus, Małgorzata Makarska, *Propozycja definicji pracy przymusowej – projekt art. 115 § 22b Kodeksu karnego*

Wiele ustawodawstw boryka się z problemem zdefiniowania pracy przymusowej. Niewiele w tym zakresie pomaga prawo międzynarodowe, bowiem definicję taką możemy znaleźć wyłącznie w Konwencji nr 29 Międzynarodowej Organizacja Pracy – i jest ona przeterminowana i nieprzystająca do obecnych potrzeb. Brak definicji pracy przymusowej jest jedną z głównych przyczyn powodujących, że to zjawisko (które staje się obecnie coraz powszechniejsze) jest tak trudne do zidentyfikowania przez organy ścigania zajmujące się zwalczaniem handlu ludźmi, a jego sprawcy są tak rzadko doprowadzani przed oblicze wymiaru sprawiedliwości.

Wiele dyskutuje się, czy praca przymusowa powinna stanowić odrębne przestępstwo czy też jest ona (i powinna być) rozumiana jako forma handlu ludźmi (co sugeruje wiele dokumentów międzynarodowych). Autorzy niniejszej pracy przychylają się do tego drugiego stanowiska. Uważamy, że szczególnie w polskich warunkach jest ono zdecydowanie bardziej efektywne, bowiem w naszym kraju funkcjonuje szeroko rozbudowany system przeciwdziałania handlowi ludźmi i wsparcia dla jego ofiar. Organy ścigania są przygotowane do wykrywania tego zjawiska, a legalna definicja pracy przymusowej będzie stanowiła dodatkowy (i obecnie brakujący) element, który zwiększy ich skuteczność w walce z tym przestępstwem.

Słowa kluczowe: *handel ludźmi, praca przymusowa, Kodeks karny*

Literatura:

1. *A global alliance against forced labour. Report of the Director-General Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work 2005*, Genewa 2005;

2. Bulenda T., *Przymus pracy i wykorzystywanie pracowników – aspekty etyczne i prawne* [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006;
3. Dąbrowski P., *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce – analiza zjawiska w wybranych grupach migranckich*, Warszawa 2014;
4. *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation. Guidelines for Legislation and Law Enforcement*, Genewa 2005;
5. Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011;
6. Karsznicki K., *Analiza polskiego prawa pod kątem efektywności ścigania handlu ludźmi do pracy przymusowej*, Warszawa 2008;
7. Klaus W., *Wykorzystywanie do pracy przymusowej cudzoziemców w Polsce* [w:] *Atlas planetarnej przemocy*, Warszawa 2018;
8. Koredczuk J., *Przymus psychiczny w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2012, t. XI;
9. Lasocik Z., Wieczorek Ł., *Handel ludźmi do pracy przymusowej – raport z badań*, Warszawa 2010;
10. Mozgawa M., *Handel ludźmi (art. 189a KK)* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2012;
11. Mozgawa M., Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., *Komentarz do art. 1* [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2020;
12. Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018;
13. Oniszczyk J., *Tworzenie aktów normatywnych jako instrument polityki publicznej. Technika budowy tekstu*, *Studia z Polityki Publicznej* 2014, nr 3(3);
14. Plant R., *Addressing Human Trafficking as a Forced Labour Concern: the Policy implications* [w:] *New Types of Crime. Proceedings of The International Seminar held in connection with HEUNI's thirtieth anniversary*, red. M. Joutsen, Helsinki 2012;
15. Pohl Ł., Burdziak K., Banaszak P., *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zarys orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018;
16. Weatherburn A., *Clarifying the scope of labour exploitation in human trafficking law. Towards a legal conceptualisation of exploitation*, Tilburg 2019;
17. Wieczorek Ł., *Kryminologiczne aspekty pracy przymusowej w Polsce*, *Archiwum Kryminologii* 2017, t. XXIX;
18. Wieczorek Ł., *Praca przymusowa. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2017;
19. Villacampa C., Torres N., *Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimization*, *European Journal on Criminal Policy and Research* 2014, nr 21(1);
20. Villacampa C., Torres N., *Human trafficking for criminal exploitation: Effects suffered by victims in their passage through the criminal justice system*, *International Review of Victimology* 2019, nr 25(1);
21. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010;
22. Ziemiński Z., *Logika praktyczna*, Warszawa 1995.